

7. ПРАВНИ ОТНОШЕНИЯ. СУБЕКТИВНИ ПРАВА И ПРАВНИ ЗАДЪЛЖЕНИЯ. ОБЕКТИ НА ПРАВНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Ключови понятия:

*Понятие, съдържание (субективни права и правни задължения);
обекти на правните отношения (действия, вещи, права).*

7.1 ПРАВНИ ОТНОШЕНИЯ

- За да се превърне едно обществено отношение в правоотношение, е необходимо:
- **наличие на правна норма**, която определя съществуването на това отношение;
 - **осъществяване** в реалния живот **на юридическия факт**, който е посочен в хипотезата на правната норма;
 - **установяване на конкретна връзка между определени правни субекти** (лицата, признати от правния ред за носители на правото) **чрез субективни права и правни задължения**.

Правоотношението е урегулирано от правната норма **обществено отношение, участниците в което се явяват носители на субективните права и правни задължения при проявлението на определен юридически факт**. Съдържанието на правоотношението включва преди всичко субективни права и правни задължения, т.е. правната норма определя границите на власт и подчинение в отношенията между хората, като предоставя на едни права, а на други – задължения, в зависимост от степента на задоволяване на определени интереси.

7.2

СУБЕКТИВНИ ПРАВА И ПРАВНИ ЗАДЪЛЖЕНИЯ

➤ *Субективното право* (правото на субекта) е елемент на конкретното правоотношение, което възниква при настъпването на определен юридически факт. Използването на термина “субективно” право е условно, защото това право съществува напълно реално в обективната действителност. С този термин обаче законодателят иска да акцентира върху принадлежността на правото на конкретния субект, което се съдържа в действащата правна норма (обективно право). Предпоставка на субективното право е правоспособността на субекта (абстрактната способност на лицето да бъде носител на права и задължения). В тази връзка **“субективно право е признатата и гарантирана от закона възможност едно лице да има определено поведение и да иска от друго лице (лица) спазването на определено поведение за задоволяване на признатите му от закона интереси”, а “правното задължение е предписаното и гарантирано от закона поведение, което едно лице трябва да има спрямо друго за задоволяване на признати от закона интереси”** (проф. В. Таджер).

За да се осъществи едно правно отношение, винаги на едно субективно право трябва да съответства едно правно задължение, т.е. да съществува определена корелация. При нея едната страна е **активна** – т.е. правно овластена, а другата – **пасивна**, т.е. правно задължена, в зависимост от интереса. Това обстоятелство обяснява съществуването на **едностранни** и **двустранни правоотношения**. При едностранното правоотношение едната страна е само правноовластена, а другата – само правнозадължена. При двустранното правоотношение и двете страни едновременно са правноовластени (**активни**) и правнозадължени (**пасивни**).

➤ *Класификация на субективните права:*

1. В зависимост от вида на обществените отношения, регулирани от различни законодателни отрасли – **граждански права, трудови права, административни права, процесуални права и др.**

2. Според съдържанието на субективните права – притезателни (първични) и **непритезателни** (вторични). Притезателните установяват правото на носителя им да иска от другата страна по правоотношението спазването на определено поведение. Към тях се отнасят: **лични субективни права**, които нямат парична оценка (напр. право на живот, име, лична свобода и др.); **имуществени субективни права**, които се оценяват чрез паричен еквивалент (напр. вещни права, облигационни права, авторски и изобретателски права и др.); **комбинация от лични и имуществени права** (напр. изобретателски права, семейни права, авторски права).
3. Според кръга на правно задължените лица субективните права са **абсолютни** и **относителни**. **Абсолютните** субективни права се защитават срещу всекиго: неопределен кръг лица (напр. правото на собственост). **Относителните** субективни права създават задължение за едно или няколко определени лица (напр. при договор за покупко-продажба продавачът на вещта е в правото си да иска от купувача заплащането на цената ѝ).
4. Според това дали може да се променя носителят им субективните права биват: **прехвърлими** (напр. право на собственост) и **непрехвърлими** (напр. право на телесна неприкосновеност, авторство, лична свобода и др.).
5. Според зависимостта от други права субективните права биват: **главни** (напр. правото на вземане по договор) и **акцесорни** (добавъчни) (напр. правата при ипотека, залог, неустойка и др.).
6. Според възможността да бъдат делими – **делими** (напр. вземаната за парична сума) и **неделими** (напр. правото на име и др.).

7.3

ОБЕКТИ НА ПРАВНИТЕ ОТНОШЕНИЯ

Под обект на правните отношения се разбира всичко онова, което се подвежда под признатия от закона интерес за правния субект, и по повод на което правоотношенията възникват, променят се и се прекратяват.

Правните норми определят кои обекти от материалния и интелектуалния свят на даденото общество са обекти на правоотношенията. **Обектите** на правните отношения условно могат да бъдат: **права върху човешките действия (бездействия) и вещи, вкл. пари и ценни книги.**

- **Действията (бездействията)** са волево проявление на човека, с цел реализация на определени субективни права и задължения (напр. с договор за поръчка довереникът се задължава да извърши за сметка на доверителя възложените му от последния правни действия). Като такива обекти в гражданското и търговско право могат да се представят **работите и услугите**. **Работата** винаги предполага създаване или преработка на някое материално благо (напр. строителство на сграда). Извършването на **услуга** не предвижда създаване или преработка на материалното благо, а извършване на юридически, медицински, консултантски и други действия.
- **Вещи** са обособени части от външния материален свят, създадени по естествен начин или чрез изкуствена преработка (производство).

Вещите се класифицират на:

1. **недвижими и движими вещи.** **Недвижими** вещи са: земята, растенията, сградите и другите постройки и въобще всичко, което по естествен начин или чрез действието на човека е прикрепено трайно към земята или постройката. Специфичен вид на недвижимостта е **предприятието** – имуществен комплекс, който се използва за осъществяване на търговска дейност. В състава на предприятието влизат вещи, вземания, задължения, права върху средствата за индивидуализация на субекта, фактическите отношения на търговеца. Всички други вещи, включително и енергията, са **движими вещи** (чл.110 от Закона за собствеността).
2. **потребими и непотребими вещи.** **Потребими** вещи са тези, които изчезват с тяхното първо употребяване, съобразно тяхното предназначение (напр. хляб, вино, въглища и др.). **Непотребими** вещи са тези, които не изчезват с тяхното първо употребя-

ване, а продължават да служат по предназначението си (напр. книга, автомобил, нива и др.). Движимите вещи биват потребими и непотребими, докато недвижимите вещи са винаги непотребими. Правното значение на това деление се състои в това, че всяка една от вещите може да бъде предмет на определени правни сделки.

3. **делими и неделими вещи.** Делими са тези вещи, при делбата на които всяка отделна част изпълнява същата функция като цялата вещь и има съответна част от нейната стойност (напр. земя, тебешир, захар, вино и др.). **Неделима** е вещица, част от която при нейното разделяне не може да изпълнява същата функция като цялата вещь, нито стойността на частта съответства на част от стойността на цялата вещь (напр. леген, стол, кола, стълбището на една къща и др.). Знанието за възможностите на делимостта на вещите от правна гледна точка оказва влияние върху съдържанието на правните сделки и техните клаузи.
4. **родови и индивидуално определени вещи.** **Родово определени** вещи са всички вещи, които имат общи белези и поради това им обективно качество могат да се заместват по брой, качество и тегло (напр. един тон захар, 2 литра вино и др.). Погиването на родово определената вещь не води до отказ от изпълнение на задълженията на длъжника. **Индивидуално определената** вещь се характеризира с индивидуални признаци, позволяващи да бъде отделена от редица други вещи (напр. картина – портретът на българката от Вл. Димитров-Майстора). В случай на погиване на такава вещь, длъжникът обективно е възпрепятстван да изпълни своето задължение, само ако кредиторът ще приеме друга престация (друга картина на Вл. Димитров-Майстора или друг художник).
5. **сегашни и бъдещи вещи.** Сегашните вещи са тези, които вече съществуват като самостоятелни вещи. **Бъдещите** вещи са тези, които още не са изработени, но длъжникът се задължава да ги изработи.
6. **неотчуждаеми вещи, вещи извън гражданско обращение, вещи с ограничено обращение, свободно обрацаеми вещи.** **Неотчуждаемата** вещь е следствие на съдържанието на право-

то, а не качество на вещта. Неотчуждаемостта на вещта не може да се създаде по волята на страните по правоотношението, а е установена от закона (напр. не подлежат на отчуждение вещи – публична държавна (общинска) собственост). **Вещите извън гражданско обращение**, изхождайки от публичните интереси, **не могат да бъдат предмет на определен вид правни сделки (вкл. на придобиване на право на собственост по давност)** и други правни действия в гражданския оборот в течение на периода, докато трае необходимостта от този правен статут на вещта (напр. улиците, площадите, паметниците, военностратегическите съоръжения и др.). **Вещите, ограничени в обращението** могат да се притежават само от определени участници в оборота или тяхното обращение се допуска със специално разрешение (напр. огнестрелно оръжие). Правният режим на такива обекти се определя от закон. **Свободно обращаемите вещи** са тези, които могат свободно да се отчуждават по реда на универсалното правоприемство (напр. чрез наследяване, сключване на сделки и др.).

7. **прости и сложни вещи.** **Простата вещь** е самостоятелна вещь, представляваща физическо, функционално и икономическо единство (напр. стол, бюро и др.). **Сложните вещи** представляват функционално-икономическо единство на две или повече вещи, където едната задължително е *главната*, а другата е *допълнителна (принадлежност) към главната* (напр. бравата – главна вещь, и ключовете към нея – принадлежност).
8. **плодове.** **Плодовете** представляват група вещи, които имат специфично правно положение. Те се делят на *естествени* и *граждански*.

Естествени плодове са тези, които произхождат от вещь майка по органичен начин (напр. житото, разплодът на животните и др.). *Граждански* плодове са тези, които се получават във връзка с използването на вещта (напр. лихви от парични суми, възнаграждение за наем на вещта, ренти и др.). При естествените плодове в периода, когато плодът физически още не се е отделил от плодоносната вещь, той не представлява самостоятелен обект на правото, а е част от вещта майка и следователно

принадлежи на нейния собственик. С отделянето на плода той придобива качества на самостоятелен обект на правото, по повод на който могат да се сключват правни сделки.

Гражданските плодове не се отделят от основната вещ и не са заложенени в нея. Производството на граждански плодове е изкуствен процес (напр. даването под наем на *апартамент* създава граждански плод – *пари*), който създава друга вещ.

9. пари – специфичен вид вещи, които са законно платежно средство, задължително за приемане на територията на страната по тяхната номинална стойност.

10. ценни книги – документи, удостоверяващи (при спазване на установената форма и задължителните реквизити) имуществени права, осъществяването или предаването на които е възможно само при тяхното предявяване. Всички ценни книги, с изключение на емитираните в бездокументарна форма, представляват особена група вещи. Видовете ценни книги се установяват със закон.

► **Признаци на ценната книга са:**

- *връзка на книгата с възлътването в нея право* – Ценната книга е вещ и върху нея съществува право на собственост; правото, произтичащо от ценна книга, има облигационен или корпоративен характер. Обикновено правото следва съдбата на ценната книга следователно който притежава правото на собственост върху ценната книга, се явява и носител на произтичащо от нея облигационно право.
- *литералност* – Ценната книга трябва да бъде в писмена форма (това не се отнася за бездокументарните ценни книги).
- *строго формален характер* – Ценната книга трябва да съдържа определени формални реквизити, липсата на които или несъответствието на ценната книга на предявяваните изисквания за нейната форма водят до нейната нищожност.
- *легитимация на правния субект*, произтичаща от ценната книга, т.е. ценната книга трябва да съдържа посочване на лицето, което е упълномощено да получи изпълнение по нея.

- *необходимост от предявяване на ценната книга пред длъжника* за реализация на удостоверено по нея право.
- *абстрактен характер* – Правото, произтичащо от ценната книга, не зависи от причините за възникването му, затова дори недействителността на сделката, въз основа на която е издадена ценната книга, не води до недействителност на самата ценна книга.
- *автономност на изразеното в ценната книга право* – то не зависи от правата на предходния притежател и преминава към новия притежател на ценната книга такава, каквото е обозначено в нея. Против държателя на ценната книга не могат да бъдат издигнати възражения, основани върху отношенията с предходния владеец.

► **Видове ценни книги са:**

- **предявителски ценни книги** – всеки техен държател може да иска реализация на правото, произтичащо от тях. Прехвърляне на правото, съдържащо се в такава ценна книга, се осъществява чрез предаването ѝ от ръка на ръка.
- **поименни ценни книги** – притежател на правото, съдържащо се в ценната книга, се явява този, който е посочен в нея. Поименни ценни книги обикновено се прехвърлят по пътя на отстъпка на правото на вземане (цесия). В този случай отчуждителят отговаря при недействителност на правото, но не при изпълнение от длъжника на неговите задължения. В определени случаи се изисква също така вписване в специален регистър (напр. в книгата на акционерите в акционерното дружество).
- **ордерни (на заповед) ценни книги**, правото по които принадлежи на лицето, посочено в тях. Лицето може само да осъществи правото или да назначи със своя заповед друго оправомощено лице. Правото по ордерна книга се прехвърля чрез извършване върху книгата на прехвърлителен надпис (*индосамент или джиро*). *Индосантът* (лице, което е извършило индосамент) носи отговорност не само за съществуването на правото, но и за осъществяването му. Видовете на индосамента са: *ордерен (на заповед)*, в който се посочва името на *индосата* (лицето, върху което се прех-

върля правото); *бланкетен* – без да се посочва името на индосата, който може да впише своето име или да предаде ценната книга от ръка на ръка (т.е. книгата да стане предявителска); *поръчителен* – индосатът не става притежател на правото, а се явява представител на индосанта и действа от негово име и в негов интерес.

► **Разновидности ценни книги: акция, облигация, менителница, чек, коносамент, други (депозитни и спестовни сертификати, банкови спестовни книжки и др.).**

- **Акция** – ценна книга, удостоверяваща право на акционера на участие в управлението на акционерно дружество, право на получаване на част от печалбата на дружеството (*дивидент*), право на част от имуществото след ликвидация на дружеството (*ликвидационна квота*). Правото да емитира акции притежава само акционерното дружество. Акциите могат да се емитират както в документарна, така и бездокументарна форма. Акциите биват: обикновени, поименни и привилегирани, безналични. Привилегирани акции са тези, които не дават на техния владеец право на участие в управлението на акционерното дружество, но му дават възможност с предимство пред другите акционери да получи фиксиран дивидент и ликвидационна квота.
- **Облигация** – ценна книга, удостоверяваща облигационното право на нейния държател на получаване от лицето, емитиращо облигация, в предвидения в нея срок на номиналната ѝ стойност или друг имуществен еквивалент, а също така на фиксиран в нея процент от номинала или други имуществени права.
- **Менителница** – удостоверява с нищо необусловено задължение на издателя ѝ или на друг платец да изплати на получателя по менителницата до настъпване на определен срок определена сума пари. Менителницата може да бъде поименна или предявителска или на заповед. Плащането по менителницата може да бъде обезпечено изцяло или частично чрез менителнично поръчителство (авал). Менителницата е строго формален документ и липсата на поне един задължителен реквизит води до недействителността ѝ (чл. 455 ТЗ). Видовете менителница са: *проста и пре-*

водна (*трата*). Простата менителница удостоверява задължение на издателя ѝ. Преводна менителница (*трата*) – по нея платец не е издателят, а трето лице. Задължението на третото лице възниква от момента на извършване на *акцент* на менителницата (запис върху менителницата за съгласие да се изплати посочената в нея сума).

- **Чек** – *с нищо необусловена заповед на чекодателя към банка за извършване на плащане на посочена сума на чекодържател*. В качеството на платец може да бъде посочена само банка, където чекоиздателят държи своите парични средства, с които той има право да се разпорежда с представяне на чековете. Издаването на чека не погасява паричното задължение, заради което той е издаден, следователно в случай на отказ на банката да изплати сумата, чекодържателят не се лишава от правото да иска изпълнение на задължението от издателя на чека. Видовете чекове са: *поименни, на заповед, предявителски, разчетни (заплащането по които се осъществява в безналична форма)*. Чекът е строго формален документ и при липсата на някой от задължителните реквизити става недействителен (чл.539 ТЗ).
- **Коносамент** – *товароразпоредителен документ, с който се оформя договор за морски превоз на стоки и удостоверяващ правото на своя държател да получи от морския превозвач посочения в коносамента товар и да се разпорежда с него*.

ТЕСТОВЕ ЗА ПРОВЕРКА:

Въз основа на посочените признаци изведете определение за правоотношение:

- наличие на правна норма, която определя съществуването на това отношение;
 - осъществяване в реалния живот на юридическия факт, който е посочен в хипотезиса на правната норма;
 - установяване на конкретна правна връзка между определени правни субекти чрез субективни права и задължения;
-
-
-

Субективно право:

- а) предписано и гарантирано от закона поведение, което едно лице трябва да има спрямо друго;
- б) призната и гарантирана от закона възможност едно лице да има определено поведение и да иска от друго лице спазването на определено поведение;
- в) поведение на определен субект.

Абсолютните субективни права:

- а) създават задължение за едно или няколко определени лица;
- б) могат да бъдат делими;
- в) се защитават срещу всекиго.

Търговско предприятие:

- а) движима вещ;
- б) недвижима вещ;
- в) имуществен комплекс.

Уличен площад:

- а) неотчуждаема вещ;
- б) вещ извън гражданското обращение;
- в) свободно обръщаема вещ;